บทที่ 4

การใช้อุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่

การแสดงละครรำ โดยเฉพาะเรื่องอิเหนาที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของกษัตริย์ จำเป็นต้องมีอุปกรณ์เพื่อแสดงยศ ศักดิ์ และเสริมสร้างบุคลิกลักษณะของตัวละครให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนั้นในการแสดงจึงมีการจัดทำอุปกรณ์เพื่อใช้ในการนี้หลายชนิดและอุปกรณ์ต่าง ๆ เหล่านี้มักจะจัดตั้งและวางอยู่เป็นที่ ไม่มีการเคลื่อนย้ายในระหว่างการแสดง เรียกว่าอุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่ ซึ่งมีระเบียบหรือเกณฑ์ในการจัดเพื่อความเหมาะสมกับการแสดง ดังจะได้บรรยายเป็นเรื่อง ๆ ดังนี้

การใช้อุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่ ได้แก่

1. เตียง
2. หมอนสามเหลี่ยมและหมอนขวาน
3. เครื่องราชูปโภค
4. พัดโบกและแส้

การใช้อุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่

อุปกรณ์ตั้งอยู่กับที่ มีทั้งหมด 5 ชนิดด้วยกัน คือ เตียง เครื่องราชูปโภค หมอนขวาน พัดโบก และแส้ อุปกรณ์ทั้ง 5 ชนิด มักจะถูกจัดไว้ในฉากประเภทเดียวกัน คือ ฉากที่ใช้บ่อย ได้แก่ ฉากท้องพระโรง ฉากพลับพลา ฉากตำหนักหรือปราสาท และฉากห้องบรรทม ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ 3 อุปกรณ์เหล่านี้เมื่อจะนำมาใช้ประกอบการแสดงจะนำมาจัดวางและตั้งไว้เพื่อประกอบฉาก ส่งเสริมบุคลิกลักษณะตัวละครและแบ่งระดับชนชั้นของตัวละครในเรื่อง ซึ่งจะไม่มีการเคลื่อนไหวอุปกรณ์เหล่านี้ในขณะแสดงแต่ละฉาก อุปกรณ์แต่ละชนิดดังกล่าวจะมีระเบียบวิธีใช้ที่ยึดถือเป็นแบบสืบมาจนทุกวันนี้ ดังจะได้แจงระเบียบวิธีการใช้อุปกรณ์ประเภทดังกล่าว ดังนี้

1. เตียง นับเป็นอุปกรณ์สำคัญในการแสดงละครรำของไทย มีวัตถุประสงค์ในการใช้เพื่อให้ตัวละครนั่ง นอน หรือยืน ตามบทอย่างหนึ่ง และเตียงจะช่วยให้ผู้ชมสามารถมองเห็นตัวละครได้ชัดเจนขณะที่ตัวละครกำลังนั่งทำบทได้อีกอย่างหนึ่ง เนื่องจากเมื่อมีบทให้ตัวละครสำคัญนั่งทำบท ถ้านั่งกับพื้นเวทีจะทำให้ "ดูทรุด" หมายถึง คนดูจะไม่สามารถมองเห็นการแสดงได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะคนดูที่อยู่ด้านหลัง นอกจากนี้เตียงยังสามารถนำออกมาใช้เป็นสัญลักษณ์แทนสถานที่ และเครื่องเรือนต่าง ๆ มากมายตามแต่บทละครได้พรรณนาไว้ โดยเฉพาะการแสดงละครในอดีตตั้งแต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5* การจัดการแสดงละครยังไม่มีการจัดฉากตามท้องเรื่องอย่างการจัดการแสดงในปัจจุบัน ดังนั้นละครไทยก็ได้อาศัยเตียงมาตั้งไว้ในบริเวณที่จัดแสดงตรงส่วนกลางของเวทีด้านหน้าติดกับม่านกั้นเขต "หน้าโรง" (ด้านที่จัดแสดงให้คนชม) กับ "หลังโรง" (ด้านที่จัดสำหรับตัวละครพักผ่อนและแต่งตัว) หรือการแสดงละครในปัจจุบันที่จัดแสดงในโรงละครประเภท Outdoor theatre** เช่น สังคีตศาลา เป็นต้น ไม่สามารถเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่องได้ ดังนั้นเตียงจึงมีความสำคัญสำหรับละครรำของไทยมาก อาจกล่าวได้ว่า "ถ้าไม่มีเตียง ก็ไม่สามารถจัดแสดงละครได้เลย" ดังนั้นเตียงจึงเปลี่ยนสภาพตามจินตนาการของผู้ดูเป็นสถานที่และเครื่องเรือนที่ได้กล่าวถึงในบทละคร เช่น ถ้ากล่าวถึงสถานที่ภายในท้องพระโรง เตียงจะเปรียบเสมือนกับพระราชอาสน์ แต่ถ้ากล่าวถึงอุทยานหรือสวนดอกไม้ เตียงก็จะกลายเป็นแคร่หรือม้านั่งในสวนหรือถ้ากล่าวถึงตัวละครกำลังเหาะอยู่บนท้องฟ้า เตียงก็จะเป็นท้องฟ้าให้ตัวละครยืนทำบทเหาะไปในอากาศ เป็นต้น ซึ่งจะกล่าวโดยสรุปถึงประโยชน์ของเตียงสำหรับประกอบการแสดงในโรงละครก่อนจะมีการจัดฉากแบบสมจริงตามท้องเรื่อง และการแสดงละครในโรงละครประเภทที่มีสถานที่แสดงอยู่ภายนอกอาคาร ดังต่อไปนี้

---

*ประวัติการละครไทยได้ระบุไว้ว่า ละครดึกดำบรรพ์ได้ถูกปรับปรุงขึ้นและนำออกแสดงครั้งแรก ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นแบบของละครที่เริ่มมีการจัดฉากตามท้องเรื่องเป็นครั้งแรก (อาภรณ์ มนตรีศาสตร์ และจาตุรงค์ มนตรีศาสตร์, 2517)

**Outdoor theatre คือ สถานที่แสดงที่อยู่ภายนอกอาคาร เป็นเวทียกพื้นที่ได้รับการจัดเตรียมขึ้นสำหรับใช้ในการแสดงแบบต่าง ๆ (ชูไรมาน เวศยาภรณ์, 2532)

ก. เป็นที่ประทับของกษัตริย์ ในสถานที่ต่าง ๆ ที่กษัตริย์จะต้องปฏิบัติภารกิจตามเรื่องละคร และบทละครจะได้บรรยายสถานที่ให้ผู้ชมเข้าใจว่าเป็นสถานที่ใด ได้แก่

- เป็นราชอาสน์หรือที่นั่งสำหรับกษัตริย์ ในฉากท้องพระโรง ฉากพลับพลา และฉากตำหนักหรือปราสาท

- เป็นแท่นบรรทมหรือเตียงนอน ในฉากห้องบรรทม

ข. เป็นที่นั่งของตัวละครในเรื่อง ในสถานที่ต่าง ๆ ตามบทพรรณนาในบทละครให้ผู้ชมจินตนาการเอง ได้แก่

- เป็นแคร่ ม้านั่งในสวนหรือในป่า

- เป็นแท่นหิน

ค. ใช้เป็นสัญลักษณ์ของสถานที่ตามบทละครที่ได้พรรณนาไว้ว่าตัวละครจะต้องขึ้นไปบนที่สูง ได้แก่

- เป็นต้นไม้ เช่น ในการแสดงโขน ตอนหนุมานถวายแหวน ในบทหนุมานต้องปีนต้นไม้ขึ้นไปช่วยบลดผ้าผูกคอของนางสีดา ผู้แสดงเป็นหนุมานก็จะขึ้นไปบนเตียงทำบทต่าง ๆ ตามคำพากย์ ผู้ดูจะเข้าใจได้เองตามคำพากย์และจินตนาการว่าหนุมานขึ้นไปบนต้นไม้

- เป็นภูเขา เช่น ในการแสดงละครนอก เรื่องสังข์ทอง ตอนหนีนางพันธุรัต ในบทกล่าวถึงพระสังข์หนีนางพันธุรัตขึ้นไปบนภูเขา ซึ่งนางพันธุรัตไม่สามารถตามขึ้นไปได้ ผู้แสดงเป็นพระสังข์จะขึ้นไปนั่งบนเตียง ให้ผู้แสดงเป็นพันธุรัตอยู่ที่พื้นเวทีแสดงให้ผู้ดูเห็นและเข้าใจตามบทบรรยายในเรื่องว่า เตียงนั้นคือภูเขา

- เป็นท้องฟ้า เช่น ในการแสดงโขน ตอนนางลอย ในการกล่าวถึงนางเบญกายเหาะไปที่แม่น้ำเพื่อแปลงเป็นนางสีดาลอยไปที่พลับพลาพระราม ผู้แสดงเป็นนางเบญกายจะขึ้นไปทำบทบนเตียง ให้ผู้ชมเข้าใจตามบทเองว่าขณะนั้นนางเบญกายกำลังเหาะอยู่บนท้องฟ้า และเมื่อนางเบญกายจะเหาะลงมาที่พื้นล่าง ตัวละครก็จะลงจากเตียงแสดงให้ผู้ชมเข้าใจว่านางเบญกายลงมาสู่พื้นโลกแล้ว

- เป็นเกยช้าง เกยม้า หรือที่ทำไว้สำหรับพระเจ้าแผ่นดินเสด็จก้าวขึ้นลงในเวลาทรงช้างและทรงม้า ในกรณีนี้จะใช้เฉพาะเตียงเล็กเท่านั้น กล่าวคือ เมื่อกษัตริย์จะ

ทรงช้างหรือม้าเสด็จไปที่ใดก็ตาม ตัวละครก็จะขึ้นไปบนเตียง (เล็ก) ทำท่าขึ้นช้าง ขึ้นม้า โดยมีทหารคอยส่งม้าและช้างให้

สำหรับการแสดงละครตั้งแต่เปิดการแสดงที่โรงละครแห่งชาติมาจนปัจจุบันนี้ เตียงมีบทบาทน้อยลง เนื่องจากมีการจัดฉากแบบสมจริงเปลี่ยนตามท้องเรื่อง ดังนั้นในการแสดงละครที่โรงละครแห่งชาติ เตียงจะมีประโยชน์เพื่อเป็นที่ประทับของกษัตริย์ในสถานที่ต่าง ๆ ได้แก่ เป็นราชอาสน์ เป็นแท่นบรรทม หรืออาจใช้เตียงเล็กแทนเกยช้างหรือม้าบ้าง แต่ในกรณีสุดท้ายนี้มีที่ใช้น้อยมาก ส่วนมากจะใช้ใน 2 กรณีแรกเท่านั้น ส่วนกรณีอื่น ๆ ก็จะใช้อุปกรณ์ฉากต่าง ๆ ที่คล้อยตามลักษณะของฉาก เช่น สร้างแคร่หรือสร้างแท่นหินขึ้นมาเพื่อใช้ประกอบในฉากสวนหรือป่า เป็นต้น

การจัดวาง

เตียงสำหรับแสดงละครมี 2 ขนาด คือ เตียงใหญ่และเตียงเล็ก เตียงใหญ่จะมีที่ใช้มากที่สุด และใช้เตียงใหญ่เพียง 1 เตียงใน 1 ฉาก ส่วนเตียงเล็กจะมีที่ใช้น้อยกว่า และอาจใช้เตียงเล็กตั้งแต่ 1-2 เตียงในฉากเดียวกัน ซึ่งส่วนมากจะใช้ร่วมกับเตียงใหญ่ การจัดวางเตียงใหญ่หรือเตียงเล็ก ทำได้ในกรณีต่าง ๆ ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. ในกรณีที่เป็นฉากท้องพระโรง ฉากพลับพลา หรือฉากตำหนักที่มีตัวละครแสดงบทเป็นกษัตริย์ออกว่าราชการ และไม่มีกษัตริย์ต่างเมืองหรือตัวละครที่มียศศักดิ์เทียบเท่ากับกษัตริย์ในท้องเรื่องออกในฉากเดียวกัน ก็จะใช้เตียงใหญ่วางไว้ที่จุดศูนย์กลางตรงส่วนหลังของเวที ซึ่งมักจะมีแท่นใหญ่รองเตียงยกขึ้นไปเป็น 3-4 ระดับก็ได้ ทั้งนี้เพื่อให้ตัวละครบนเตียงดูเด่นขึ้น ดังภาพต่อไปนี้

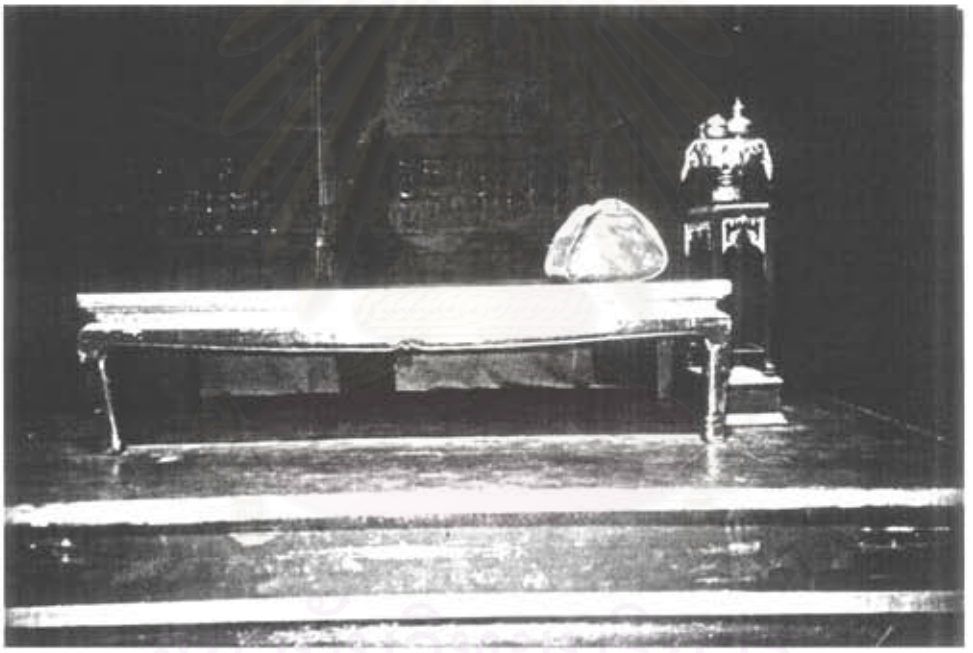

ภาพการจัดวางเตียงใหญ่ในฉากพลับพลาในการแสดง ณ โรงละครแห่งชาติ

เตียงจะตั้งอยู่ตรงจุดศูนย์กลางส่วนหลังของเวที โดยตั้งอยู่บนแท่นเพื่อยกระดับของเตียงให้สูงขึ้น ซึ่งจะทำให้ผู้ชมสามารถมองเห็นการแสดงได้ชัดขึ้น และส่งเสริมบุคลิกของตัวละครให้เด่นขึ้น

2. ในกรณีที่เป็นฉากสถานที่เช่นเดียวกับข้อแรก แต่มีตัวละครแสดงบทกษัตริย์ครองเมืองนั้นออกว่าราชการหรือรับแขกเมือง หรือมีตัวละครที่มียศศักดิ์เทียบเท่ากับกษัตริย์ครองเมืองนั้น ออกในฉากเดียวกัน จะใช้เตียงใหญ่วางไว้ที่จุดศูนย์กลางตรงส่วนหลังของเวที ให้ผู้แสดงเป็นกษัตริย์ครองเมืองนั้นประทับในฉาก ส่วนแขกเมืองหรือตัวละครที่มียศศักดิ์เท่าเทียมกันจะประทับที่เตียงเล็ก ซึ่งจะใช้ 1 เตียงหรือ 2 เตียงก็ได้ แล้วแต่ความจำเป็นในฉากนั้น

การจัดวางเตียงเล็กร่วมกับเตียงใหญ่ในฉากเดียวกัน

ในกรณีนี้หมายถึงให้ในฉากนั้นจัดวางเตียงใหญ่ที่จุดศูนย์กลางของเวที เพื่อเป็นที่ประทับของกษัตริย์ครองเมือง และจะจัดวางเตียงเล็กเพื่อผู้มาขอเข้าเฝ้า จะทำได้โดย

2.1 ถ้ามีแขกต่างเมืองหรือผู้มาขอเข้าเฝ้ามียศศักดิ์เทียบเท่ากษัตริย์ครองเมืองเพียง 1 คน จะตั้งเตียงเล็กที่ด้านขวาของเตียงใหญ่ โดยวางในแนวเฉียงกับเวทีเพื่อให้ตัวละครสามารถหันหน้ามาทางเวที และผู้ชมสามารถมองเห็นตัวละครที่มาเข้าเฝ้านี้ได้ เช่น ในการแสดงละครเรื่องอิเหนา ตอนอุณากรรณเข้าเฝ้าท้าวกาหลัง เตียงใหญ่จะเป็นที่ประทับของท้าวกาหลัง เตียงเล็กจะเป็นที่ประทับของอุณากรรณ เป็นต้น

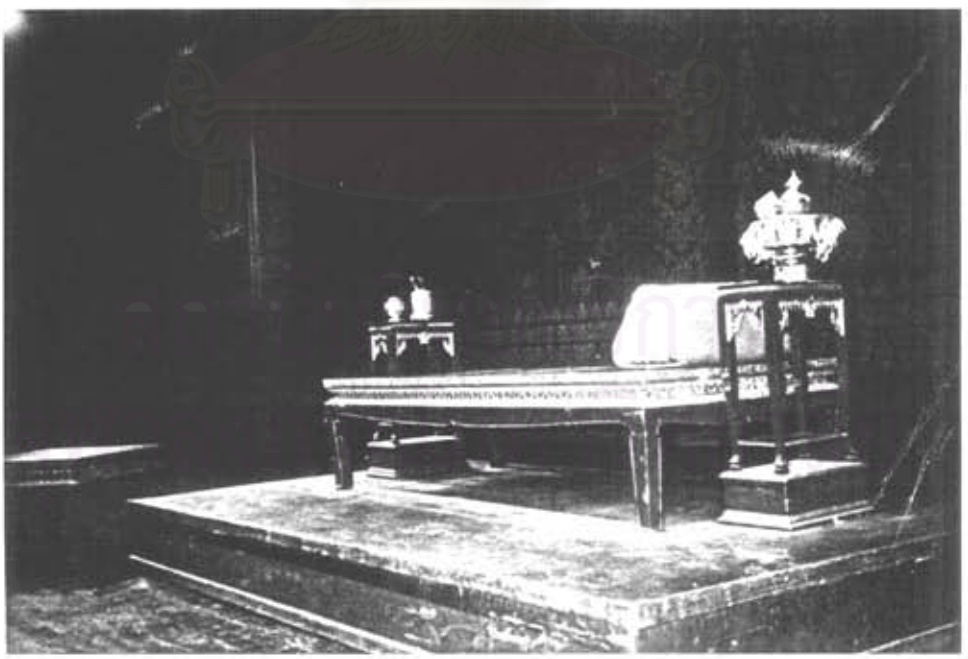

ภาพการจัดวางเตียงใหญ่และเตียงเล็ก อยู่ในฉากห้องพระโรง ในการแสดง ณ โรงละครแห่งชาติ

เตียงใหญ่จะตั้งอยู่ตรงจุดศูนย์กลางส่วนหลังของเวที โดยตั้งอยู่บนแท่นเพื่อยกระดับเช่นเดียวกันในฉากพลับพลา และจัดวางเตียงเล็กไว้มุมขวามือของเตียง โดยหันเตียงให้เฉียงกับเวที เพื่อให้ผู้ชมสามารถมองการแสดงได้ชัดเจน เตียงเล็กมักจะวางไว้ที่พื้นเวที ไม่มีแท่นยกระดับเช่นเตียงใหญ่

ในฉากนี้ใช้หมอนขวานแบบหน้าปัก วางอยู่ด้านซ้ายมือของผู้แสดง ส่วนด้านขวาและซ้ายของเตียงใหญ่จะมีโต๊ะวางพานเครื่องราชูปโภค ด้านซ้ายมือวางเครื่องราชูปโภคชุดที่ 1 ด้านขวามือวางเครื่องราชูปโภคชุดที่ 2

2.2 ถ้ามีแขกต่างเมืองหรือผู้มาขอเข้าเฝ้ามียศศักดิ์เทียบเท่ากษัตริย์ครองเมืองถึง 2 คน จะตั้งเตียงเล็ก 2 เตียง อยู่ด้านขวาและซ้ายของเตียงใหญ่ โดยวางในแนวเฉียงกับเวทีทั้ง 2 ด้าน ด้วยเหตุผลเดียวกันกับการวางเตียงเล็กทางด้านขวา เพียงแต่ผู้ที่นั่งเตียงทางด้านขวาจะมีศักดิ์สูงหรือมีอาวุโสกว่าผู้ที่นั่งเตียงด้านซ้าย ตัวอย่างเช่น ในการแสดงเรื่องอิเหนา ตอนปันหยี อุณากรรณเข้าเฝ้าท้าวกาหลัง ในเหตุการณ์แรกอุณากรรณจะเข้าเฝ้าก่อน จึงจัดวางเตียงเล็กไว้ด้านขวาเพื่อให้อุณากรรณประทับเพียง 1 เตียง เหตุการณ์ต่อมาปันหยีมาขอเข้าเฝ้า บทละครระบุว่าให้ท้าวกาหลังและอุณากรรรประทับอยู่ก่อน ซึ่งท้าวกาหลังจะประทับบนเตียงใหญ่ อุณากรรณจะประทับที่เตียงเล็กซ้ายมือ (เปลี่ยนที่ประทับจากฉากในเหตุการณ์แรก) เมื่อปันหยีมาขอเข้าเฝ้า ปันหยีจะประทับที่เตียงเล็กด้านขวามือ ดังนั้นในเหตุการณ์ที่ 2 จะจัดเตียงเล็กไว้ 2 เตียง แสดงว่าเกณฑ์การจัดให้ตัวละครนั่งด้านซ้ายหรือขวา คือ ตัวละครที่สำคัญหรือทำบทมากในฉากนั้น จะประทับอยู่ด้านขวา ส่วนตัวละครที่สำคัญน้อยกว่าหรือทำบทน้อยกว่าจะอยู่ด้านซ้ายมือ

การวางเตียงเล็ก 1 หรือ 2 เตียง ต้องศึกษาจากบทละครจะระบุไว้ ผู้จัดฉากและอุปกรณ์จะต้องจัดตามที่บทละครระบุไว้ ส่วนการวางเตียงเล็กแทนเกยม้าและเกยช้างก็จะวางไว้ตรงกลางส่วนหลังของเวที ในเหตุการณ์การยกทัพหรือการยกกระบวนแห่เสด็จไปที่ต่าง ๆ ตามบทละครลำดับความสำคัญของผู้แสดงเมื่อใช้เตียง

ในฉากท้องพระโรง ฉากพลับพลา ฉากตำหนัก (ยกเว้นฉากห้องบรรทมที่มีตัวละครน้อยและเป็นส่วนพระองค์เท่านั้น) เป็นฉากเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ในเรื่องจะมีเตียง

เป็นอุปกรณ์สำคัญในการจัดเป็นที่นั่ง นอน ของตัวละครที่รับบทเป็นกษัตริย์ นอกจากนี้เตียงยังมีส่วนสัมพันธ์กับการจัดลำดับตำแหน่ง ยศศักดิ์ของตัวละครตามบทบาทในเรื่องเป็นอย่างมาก การจัดที่นั่งตัวละครตามลำดับความสำคัญโดยใช้เตียงนี้เป็นเกณฑ์ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังจะได้พรรณาดังนี้ (ดูแผนผังประกอบ)

แผนผังลำดับความสำคัญของผู้แสดงในการใช้เตียง

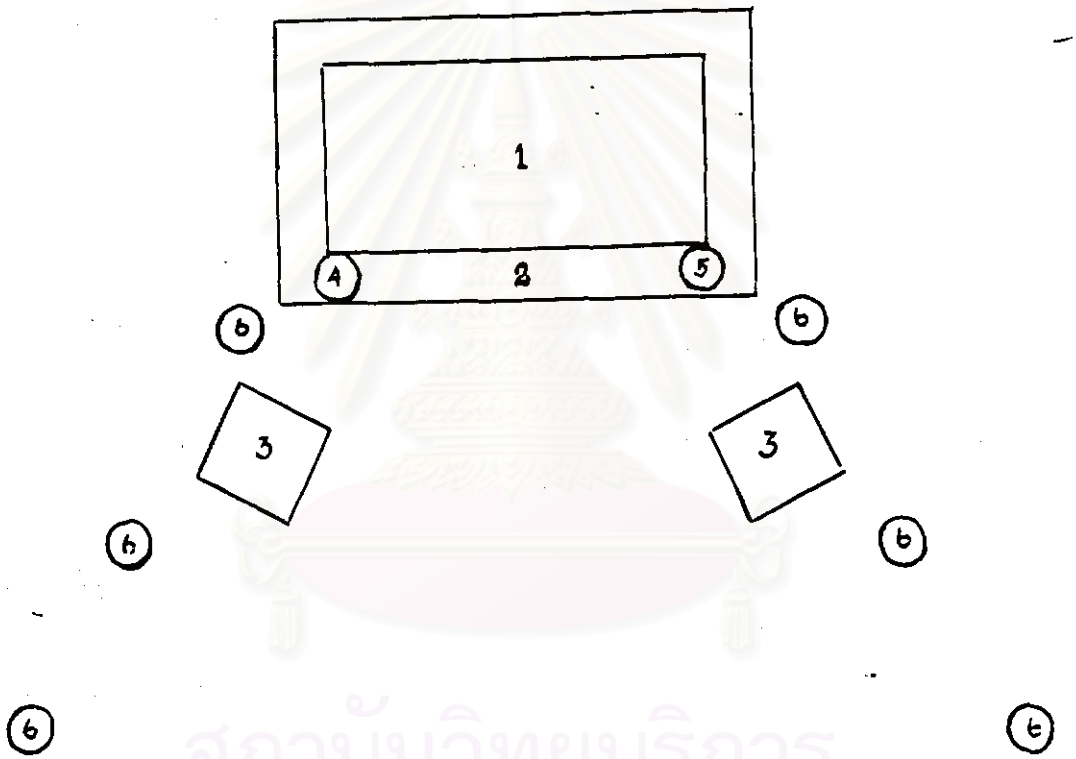

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. เตียงใหญ่จะเป็นที่นั่งของผู้ที่มีตำแหน่งหรือยศศักดิ์สูงที่สุดในฉากนั้น

2. แท่นรองยกระดับเตียงใหญ่ ทำให้เตียงใหญ่ดูสูงขึ้น ทำให้ผู้ที่อยู่บนเตียงเด่นขึ้น ผู้ชมสามารถมองเห็นได้ในระยะไกล

3. เตียงเล็ก สำหรับผู้แสดงสำคัญที่มียศศักดิ์สูงรองจากตัวละครที่นั่งอยู่บนเตียง ซึ่งมักจะเป็นกษัตริย์เจ้าเมืองในเรื่อง

4-5. เป็นตำแหน่งของนางกำนัลอยู่งานพัดและแส้ ซึ่งจะนั่งชิดเตียง เนื่องจากเป็นผู้อยู่งานถวายกษัตริย์ที่ประทับอยู่บนเตียง ตำแหน่งที่ 4 เป็นตำแหน่งสำหรับอยู่งานพัดเพียงอย่างเดียว ส่วนตำแหน่งที่ 5 เป็นตำแหน่งที่อยู่งานได้ทั้งพัดและแส้

6. ตำแหน่งที่นั่งเสนาหรือนายทหารชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งอาจมีบทหรือไม่มีบทก็ได้ ขณะหมอบเฝ้าบนพื้นเวที โดยจัดลำดับความสำคัญให้ผู้ที่อยู่ใกล้ที่ประทับหรือเตียงมากที่สุด มีความสำคัญหรือมียศศักดิ์สูงที่สุดในบรรดาเสนาที่นั่งทั้งหมด บางครั้งอาจจะจัดเสนาผู้ใหญ่อยู่แถวหน้าทั้งหมดทั้ง 2 ข้าง แล้วจัดให้ทหารชั้นผู้น้อยนั่งแถวหลังก็ได้ ทั้งนี้แล้วแต่ผู้กำกับการแสดงจะเห็นสมควร สำหรับฉากที่มีนางออกประทับคู่กับกษัตริย์ จะจัดให้นางกำนัลอยู่ด้านขวาหลังตำแหน่งเสนาผู้ใหญ่

การจัดแถวที่นั่งนางกำนัลไว้ด้านขวาหลังเสนาผู้ใหญ่หรือทหารมหาดเล็กนั้น เนื่องจากนางกษัตริย์จะนั่งอยู่ด้านขวาของเตียง เมื่อจะมีรับสั่งใช้นางกำนัลในบทจะได้สั่งการได้ทันที โดยไม่ต้องสั่งข้ามกษัตริย์ที่ประทับอยู่ด้านซ้ายมือ

การใช้เตียงในละคร

การใช้เตียงประกอบในละคร เพื่อเป็นที่นั่ง นอน และยืน ของตัวละครตามบทบาทที่ตนได้รับในเรื่อง สามารถกระทำได้ดังนี้

1. การนั่ง ในการแสดงละคร ตัวละครสามารถใช้เตียงด้วยการนั่งได้ในกรณีดังต่อไปนี้

1.1 การนั่งคนเดียว ตัวละครจะนั่งทำบทบนเตียงคนเดียว เนื่องจาก

- ปรึกษาหารือเรื่องราชการและธุระส่วนพระองค์ เช่น เหตุการณ์ที่อิเหนาทราบเรื่องระตูบุศลิหนาจากประสันตา ท้าวกาหลังปรึกษาเรื่องการศึกจะมาหรากระบาหลันกับอุณากรรณและปันหยี อิเหนาปรึกษาเรื่องการลักนางบุษบากับสังคามาระตา ฯลฯ เป็นต้น

- ต้อนรับแขกเมือง ทูตต่างเมือง พระญาติวงศ์ เช่น เหตุการณ์ที่ท้าวดาหารับทูตจรกา ท้าวกาหลังต้อนรับอุณากรรณและปันหยีเข้าเมือง ท้าวกาหลังต้อนรับท้าวกุเรปันและท้าวดาหา เพื่อการอภิเษกอิเหนาและบุษบา ฯลฯ เป็นต้น

- นั่งราพึงหรือคิดถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น เหตุการณ์จรกาคลั่งหลังจากได้รูปวาดนางบุษบา อิเหนาราพึงถึงสามนาง วิหยาสะกาคลั่งหลังจากได้รูปวาดนางบุษบา อิเหนาคิดถึงนางบุษบา ฯลฯ เป็นต้น

- ทากิจกรรมส่วนตัว เช่น เหตุการณ์ที่นางสะการะวาตีร้อยมาลัยให้ปันหยีและอุณากรรณ นางสะการะวาตีอ่านเพลงยาวของปันหยี ฯลฯ เป็นต้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิธีการนั่งเดียงคนเดียวในการแสดงละครใน สามารถกระทำได้ 2 แบบ คือ แบบที่ 1 ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการนั่งเดียงคนเดียวในการแสดงละครใน แบบที่ 1

ผู้แสดงจะนั่งด้วยท่าพับเพียบซ้างขวาแบบการนั่งของตัวพระในละครเป็นการนั่งแบบทรงตัว มือไม่เท้าหมอนขวาน ใช้ในการทำบททั่ว ๆ ไป

แบบที่ 2 ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการนั่งเตียงคนเดียวในการแสดงละครในแบบที่ 2

ผู้แสดงจะนั่งด้วยท่าพับเพียบข้างขวา แบบการนั่งของตัวพระในละครเป็นการนั่งแบบทรงตัว มือเท้าหมอนโดยใช้ลำแขนส่วนล่างด้านซ้ายมือวางตามแนวสันหมอน ตึงปลายนิ้วชี้น อาจจะใช้ในลักษณะการรำพึงหรือแสดงอารมณ์ภายในมากกว่าจะทำบทในลักษณะธรรมดา

วิธีการนั่งเตียงคนเดียวบนเตียงใหญ่หรือเตียงเล็ก สำหรับแสดงละครในเรื่องอิเหนา ตัวละครจะต้องนั่งด้วยท่าพับเพียบข้างขวาอยู่บนเตียงเพื่อทำบทเพียงวิธีเดียว* แต่อาจใช้การเท้าแขนบนหมอนขวาน และการนั่งทรงตัวแบบละครเพื่อทำบทต่าง ๆ ก็ได้ ส่วนหตุผลที่ตัวละครจำเป็นต้องนั่งพับเพียงข้างขวา นายอุดม อังศุธร กล่าวว่าคงเป็นเพราะ "เกณฑ์ของละครกำหนดให้ตัวนางอยู่ด้านขวามือของตัวพระ เมื่อหันหน้าไปทางผู้ชม ซึ่งผิดจากธรรมเนียมการปฏิบัติในความเป็นจริง** เนื่องจาก

- ตัวละครพระต้องเดินนำหน้าตัวละครนางออกมาเสมอ ดังนั้นตัวนางจึงต้องอยู่ด้านขวามือของตัวพระ เพื่อให้ตัวละครสามารถหันหน้าไปทางผู้ชมได้ตลอด

- เมื่อถึงบทเข้าพระเข้านางหรือการเกี้ยวพาราสี ตัวพระจะนั่งอยู่ด้านซ้ายมือของตัวนาง ถ้านั่งพับเพียบข้างซ้ายเมื่อราเข้าหานางจะถูกตัวนางบังหน้าของผู้แสดง ผู้ชมจะเห็นการแสดงไม่ชัดเจน จึงต้องนั่งพับเพียบข้างขวา เพราะเมื่อราเข้าหานางตัวพระจะเอนตัวมาทางด้านซ้ายใช้เข่าซ้ายรับน้ำหนัก ตัวนางที่นั่งอยู่ด้านขวามือจะไม่บังผู้แสดงตัวพระ

- เกณฑ์การจัดหมอนขวาน กำหนดให้วางไว้บนเตียงด้านซ้ายมือ เพื่อให้ตัวละครเท้าหมอนด้วยแขนข้างซ้ายและสามารถทำบทได้ด้วยมือข้างขวา ดังนั้นตัวละครจึงต้องนั่งพับเพียงข้างขวา

ด้วยข้อกำหนดเหล่านี้ ทำให้ตัวละครของไทยต้องนั่งทำบทด้วยท่าพับเพียบข้างขวาเสมอ

---

*ในการแสดงละครนอก ละครพันทาง ละครดึกดำบรรพ์ ตัวละครสามารถนั่งเตียงได้อีก 2 วิธีคือ

1. นั่งห้อยเท้าข้าวขวา
2. นั่งห้อยเท้าทั้ง 2 ข้าง

**ในการจัดพระที่นั่งสำหรับพระมหากษัตริย์และพระมเหสี จะสังเกตได้ว่าพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์จะอยู่ด้านขวามือ ส่วนพระมเหสีจะมีที่ประทับอยู่ด้านซ้ายมือของพระมหากษัตริย์เสมอ

1.2 การนั่ง 2 คน หมายถึง เป็นการนั่งบนเตียงสำหรับกษัตริย์และมเหสี หรือกษัตริย์กับกษัตริย์ที่มีฐานะเท่าเทียมกัน หรือเป็นมิตรสนิทกัน ซึ่งจะนั่งเตียง 2 คน ด้วยสาเหตุดังนี้

- กษัตริย์และมเหสีออกต้อนรับแขกเมือง หรือทำพิธีสำคัญ หรือปรึกษาหารือเรื่องในครอบครัว เช่น เหตุการณ์ที่ท้าวดาหาและมเหสีปรึกษาเรื่องที่อิเหนาตัดรักนางบุษบา เป็นต้น

- การเกี้ยวพาราสีระหว่างตัวพระและตัวนาง เช่น เหตุการณ์ระหว่างอิเหนากับจินตะหราที่เมืองหมันหยา อิเหนากับบุษบาในถ้ำทอง เป็นต้น

- การต้อนรับกษัตริย์ที่มีฐานะเท่าเทียมกัน หรือเป็นพี่น้องกัน เช่น เหตุการณ์ที่อิเหนาและอุณากรรณชนไก่ เป็นต้น

วิธีนั่งเตียง ในการทำบทท่วไป (ไม่ใช่การเข้าพระเข้านาง) ใช้วิธีนั่งในท่าพับเพียบข้างขวาแบบพระและแบบนาง แล้วแต่บทบาทของตัวละคร ให้ตัวละครทั้ง 2 คนหันหน้าตรงไปทางผู้ชมทำบทตามเรื่องละคร ดังภาพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงวิธีนั่งเตียง 2 คนในการแสดงละครใน

ผู้แสดงทั้ง 2 จะนั่งด้วยท่าพับเพียบข้างขวาแบบพระและแบบนาง ให้ผู้แสดงตัวพระอยู่ด้านซ้ายมือของเตียง ส่วนตัวนางอยู่ด้านขวามือของเตียงหรืออยู่ด้านขวามือของตัวพระ

ในการทำบทเข้าพระเข้านางหรือการเกี้ยวพาราสี ใช้วิธีนั่งในท่าพับเพียบข้างขวาเช่นเดียวกัน แต่ให้ตัวละครนั่งตะแคงตัวไปทางตัวนาง โดยใช้เข่าขวาของตัวพระเลื่อนไปทางด้านหลังของตัวนางเล็กน้อย เพื่อจะได้ทำบทได้ใกล้ชิดและเข้าหาตัวนางได้ถนัดยิ่งขึ้นในการโลมนางทั้งด้านซ้ายและขวา

1.3 การนั่งเตียง 3 คน หมายถึง การนั่งบนเตียงใหญ่โดยผู้แสดง 3 คนมีที่ใช้น้อย ปรากฏในการแสดงละครพันทาง ตอนอภิเษกราชธิดา ในลักษณะของพ่อ แม่ และ

ลูก กับละครพันทางเช่นเดียวกัน เรื่อง พระลอ ตอนเข้าห้อง ในลักษณะของการเกี้ยวพาราสี ระหว่างพระลอและพระเพื่อน พระแพง การนั่งเตียง 3 คนใน 2 ลักษณะนี้ จะมีวิธีการนั่งต่างกัน ดังนี้

– การนั่งเตียง 3 คน ในบทบาทของพ่อ แม่ และลูก ผู้แสดงทั้ง 3 คนจะนั่งพับเพียบข้างขวาแบบพระและแบบนางตามบทบาทที่ได้รับ โดยให้ผู้แสดงเป็นพ่อนั่งด้านซ้ายของเตียงชิดกับหมอนขวาน ผู้แสดงเป็นแม่นั่งถัดจากผู้แสดงเป็นพ่อไปทางขวามือ ส่วนผู้แสดงเป็นลูกนั่งตรงกลางข้างหลังระหว่างพ่อและแม่ ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีนั่งเตียง 3 คน ในบทบาทของพ่อ แม่ และลูก

ผู้แสดงทั้ง 3 คน จะนั่งด้วยท่าพับเพียบข้างขวาแบบพระและแบบนางตามบทบาทที่ได้รับ ให้ผู้แสดงเป็นพ่อนั่งด้านซ้ายมือของเตียงติดกับหมอนขวาน ผู้แสดงเป็นแม่นั่งถัดผู้แสดงเป็นพ่อไปทางขวามือ ส่วนผู้แสดงเป็นลูกนั่งตอนหลังระหว่างผู้แสดงเป็นพ่อและแม่

ในการลงจากเตียง ผู้แสดงที่นั่งด้านหน้าจะลงด้านหน้า ผู้แสดงที่นั่งด้านหลังจะลงจากเตียงทางด้านหลัง

- การนั่งเตียง 3 คน ในบทบาทของการเกี้ยวพาราสี ซึ่งจะพบได้ในละครพันทางเรื่องพระลอ ตอนเข้าห้อง ดังนั้นให้ผู้แสดงเป็นพระลอนั่งตรงกลางในลักษณะนั่งห้อยเท้าทั้ง 2 ข้าง ส่วนนางนั่งอยู่ด้านซ้ายและขวาของพระลอ ในลักษณะการนั่งห้อยเท้าทั้ง 2 ข้างเช่นเดียวกัน ทั้งนี้คงเพื่อให้สะดวกในการทำบทเกี้ยวพาราสีระหว่างผู้แสดงฝ่ายพระและนาง

1.4 การนั่งเตียง 4 คน หมายถึง การนั่งบนเตียงใหญ่โดยใช้ผู้แสดง 4 คน ปรากฏในการแสดงละครเรื่องอิเหนาเหตุการณ์ตอนอิเหนาเข้าเฝ้า บทละครได้ระบุให้ท้าวดาหานั่งอยู่บนเตียงกับประไหมสุหรี มะเดหวี และสียะตรา การนั่งเตียงโดยผู้แสดง 4 คน เป็นไปได้ยาก เนื่องจากเตียงใหญ่มีขนาดความยาวไม่พอ ดังนั้นในการแสดงตอนนี้ ผู้จัดฉากจะต้องนำเตียงใหญ่ 2 เตียง หรือเตียงใหญ่ 1 เตียง กับเตียงเล็ก 1 เตียงมาเรียงชิดกัน เพื่อเพิ่มความยาวของเตียง ให้ผู้แสดงสามารถนั่งเตียงได้ครบทั้ง 4 คนตามบท ดังภาพ

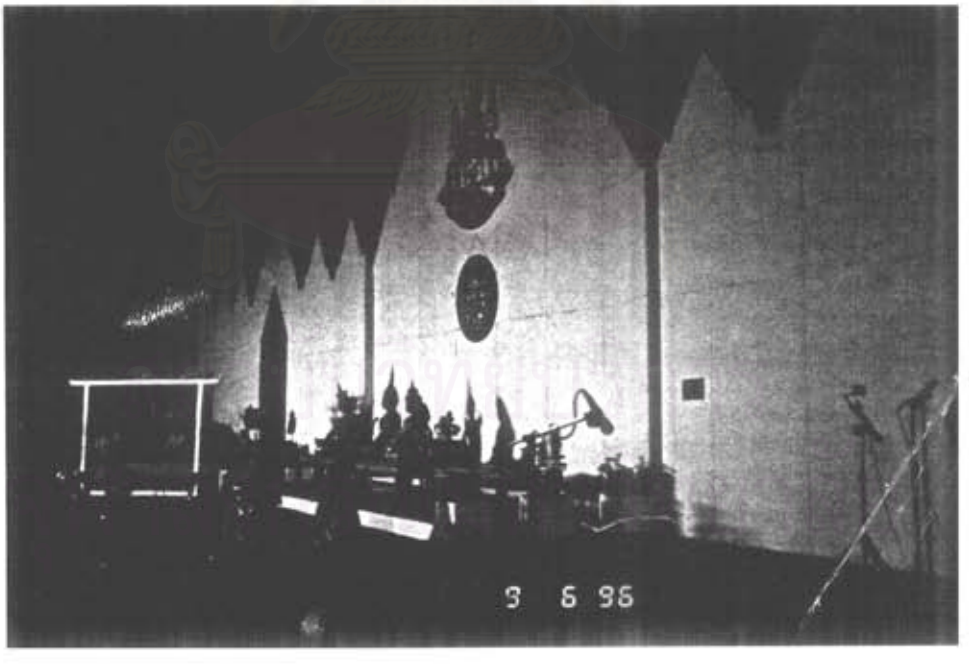

ภาพการนั่งเตียง 4 คน ในเหตุการณ์อิเหนาขอเข้าเฝ้าท้าวดาหา จากขวา ได้แก่ ประไหมสุหรีดาหา สียะตรา ท้าวดาหา และมะเดหวีดาหา

วิธีการนั่งเตียง 4 คน ในบทบาทของตัวละครที่ต้องใช้เตียงลักษณะนี้ อยู่ในบทบาทของพ่อ แม่ 2 คน และลูกซึ่งมีอายุน้อยยังต้องอยู่ในความดูแลของพ่อแม่อย่างใกล้ชิด ดังนั้นลักษณะการนั่งจะต่างกันกับการนั่งเตียง 3 คน ในบทบาทของพ่อ แม่ และลูก กล่าวคือ การนั่งเตียง 4 คนในเหตุการณ์ตอนนี้ ให้ผู้แสดงทั้งหมดนั่งพับเพียบข้างขวาในลักษณะพระและนางตามบทบาทที่ตนได้รับ ผู้แสดงเป็นท้าวดาหาจะนั่งกลาง ประไหมสุหรี ซึ่งเป็นมเหสีลำดับที่ 1 นั่งอยู่ด้านขวาของท้าวดาหา มะเดหวี ซึ่งเป็นมเหสีลำดับที่ 2 นั่งอยู่ด้านซ้ายของท้าวดาหาและสียะตราจะนั่งกลางระหว่างท้าวดาหาและประไหมสุหรี ถ้าจัดเรียงลำดับผู้แสดงจากซ้ายมาขวาจะได้ดังนี้ มะเดหวี ท้าวดาหา สียะตรา และประไหมสุหรี ทั้ง 4 คนจะนั่งเตียงเสมอกัน แม้สียะตราจะเป็นลูกก็นั่งเสมอพ่อ แม่ เนื่องจากสียะตรายังเด็กอยู่มากยังต้องอยู่ในความดูแลของแม่* ดังกล่าวข้างต้น

2. การนอน ในการแสดงละคร ตัวละครสามารถใช้เตียงด้วยการนอนได้ใน 2 กรณีคือ

2.1 การนอนคนเดียว เช่น เหตุการณ์ที่สังคามาระตากลับมาถึงพลับพลา หลังการแต่งงานท้าทอง สังคามาระตาจะใช้เตียงนอนคนเดียว เป็นต้น

2.2 การนอน 2 คน ใช้กับตัวละครพระและนางนอนคู่กัน เช่น อิเหนากับจินตะหรา อิเหนากับบุษบา เป็นต้น

วิธีนอน ตัวละครจะนั่งทอดขาเหยียดออกไปทางขวามือ ให้ขาทั้ง 2 ข้อนเหลื่อมกันเล็กน้อย แขนขวาทอดไปตามขา วางมือบนขาด้านบน หรือวางไว้บนแขนของตัวนางที่นอนอยู่ด้านหน้าก็ได้ ส่วนมือซ้ายจะวางทอดไปบนสันหมอน หรือวางรักแร้ตรงสันหมอน และใช้มือซ้ายรองรับศีรษะด้านข้างซ้าย พร้อมทั้งประคองชฎาและมงกุฎที่สวมศีรษะด้วย ดังภาพ

---

*สัมภาษณ์ นางนพรัตน์ หวังในธรรม วิทยาลัยนาฏศิลปกรุงเทพ วันที่ 9 มิถุนายน 2539

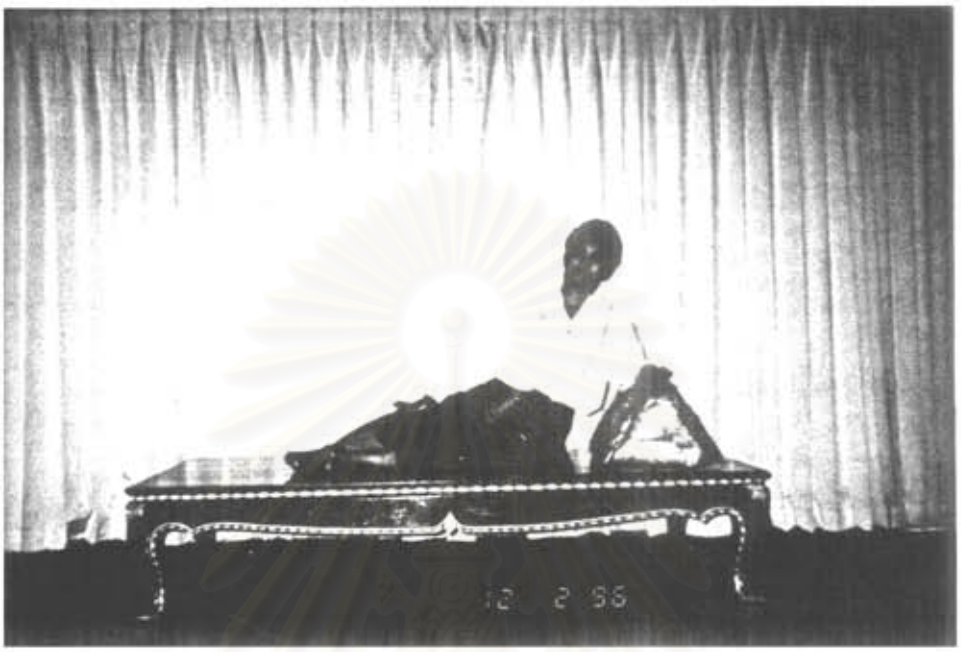

ภาพแสดงการนอนบนเตียงคนเดียวในละคร

ในภาพผู้แสดงนั่งทอดขาไปทางขวามือ ให้ขาทั้ง 2 ข้อนเหลื่อมกันเล็กน้อย มือขวาวางทอดบนขาด้านบน ส่วนมือซ้ายวางลำแขนส่วนล่างบนสันหมอน ข้อสำคัญต้องตึงตัว (การดันเอวและไหล่ให้ตรงและผึ่งผาย) ตลอดเวลา

ถ้ามีผู้แสดงการนอน 2 คน ผู้แสดงตัวนางจะนอนในท่าเดียวกันอยู่ด้านหน้าของผู้แสดงฝ่ายพระ

3. การยืนบนเตียง ในการแสดงละครในเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร ณ โรงละครแห่งชาติ จะยืนบนเตียงเพียงกรณีเดียว คือ แทนเกยสำหรับการขึ้นช้างหรือขึ้นม้าและสั่งทัพ

เตียงที่ใช้ในกรณีนี้ นางศิริวัฒน์ ดิษยนันท์ ได้อธิบายว่า "จะใช้เตียงเล็กแทนเกย แต่ในสมัยแรกทางโรงละครจะสร้างเลียนแบบเกยที่ใช้ขึ้นม้าและช้างจริง ต่อมาจึง

ใช้เตียงเล็กแทน สุดท้ายในปัจจุบันใช้ทหารนำช้างหรือม้ามาส่งให้กับผู้แสดงเป็นแม่ทัพหรือกษัตริย์ที่จะมีบทขึ้นม้าและช้าง เท่านั้น"

วิธีการยืนบนเตียง สามารถปฏิบัติได้ 3 กรณี ดังนี้

1. กรณีสั่งทัพ ดังภาพ

ภาพแสดงการยืนบนเตียงเพื่อสั่งทัพ

ในภาพเปรียบเหมือนขึ้นไปยืนบนเกย ก่อนขึ้นม้าหรือขึ้นช้าง ตัวละครจะทำบทแสดงให้รู้ว่าจะสั่งการให้ทหารยกขบวนหรือกองทัพไปยังที่หมายข้างหน้า เรียกว่า "การสั่งทัพ"

การให้ตัวละครขึ้นไปสั่งทัพบนเตียง เพื่อส่งบทบาทให้ตัวละครเด่นมากขึ้นในสายตาของผู้ชม เพราะผู้แสดงคนนี้จะแวดล้อมไปด้วยผู้แสดงเป็นทหารและเสนาอำมาตย์ ถ้ายืนอยู่บนพื้นเวทีจะทำให้ดูลายตา เพรวะมีผู้แสดงมากจึงให้ผู้แสดงสั่งทัพบนเตียง

ตามความนิยมในการแสดง นิยมใช้เตียงเล็กแทนเกย ไม่นิยมใช้เตียงใหญ่ดังในภาพ

2. กรณีการขึ้นช้าง ดังภาพ

ภาพแสดงการยืนถนเตียงเพื่อขึ้นช้าง

ในภาพผู้แสดงขึ้นช้างจะถือขอช้างเป็นอุปกรณ์ในการแสดงท่าขึ้นช้างเพื่อดูกำลังทหาร หรือบทวีระชัยของกองทหารที่ยกเข้ม ผู้แสดงเป็นช้างจะยืนอยู่ที่พื้นเวที เปรียบเสมือนการนำช้างมาเทียบเกย เพื่อให้แม่ทัพได้ขึ้นช้างโดยสะดวกนั่นเอง

3. กรณีการชิ้นม้า ดังภาพ

ภาพแสดงการยืนบนเตียงเพื่อชิ้นม้า

ในภาพผู้แสดงจะถือแส้ม้า เป็นอุปกรณ์ในการแสดงท่าการชิ้นม้าและบังคับม้าในเหตุผลเดียวกันกับการชิ้นช้าง แต่การชิ้นม้าในลักษณะนี้เกือบไม่ได้ใช้ในการแสดงแล้ว เนื่องจากปัจจุบันนิยมให้ทหารนำม้ามาให้ที่พื้นเวทีเมื่อราชครูตรวจพลเรียบร้อยแล้ว

ในการชิ้นม้าในภาพ ใช้ผู้แสดงเป็นม้ายืนอยู่ที่พื้นเวที เปรียบเสมือนแม่ทัพนั่งอยู่บนหลังม้าท่ามกลางเหล่าทหาร แต่ในบางครั้งจะใช้ม้าแผงแทนโดยให้มีทหารนำม้าแผงมาแขวนไว้ให้ที่เอวด้านขวามือของผู้แสดงก็ได้

วิธีการขึ้นและลงจากเตียง

ในการขึ้นและลงจากเตียงในทางนาฏศิลป์ไทย ครูอาจารย์ได้สอนและบอกเป็นกฎเกณฑ์แน่นอนว่า "ต้องก้าวขึ้นเตียงและลงจากเตียงด้วยเท้าซ้าย" ดังมีวิธีขึ้นเตียงและลงจากเตียงเป็นจังหวะดังนี้

1. วิธีการขึ้นเตียง แบ่งออกเป็น 4 จังหวะ ปฏิบัติต่อเนื่องกันดังนี้

จังหวะที่ 1 เริ่มด้วยผู้แสดงจะต้องก้าวเท้าขวาเข้าไปให้ใกล้ขอบเตียงด้านหน้าในลักษณะ "ก้าวหน้า"* มือทั้ง 2 รวมกันอยู่ด้านหน้าห่างจากลำตัวพอสมควรให้มือซ้ายตั้งวง มือขวาจีบคว่ำอยู่ระดับอก กดไหล่และเอียงศีรษะด้านซ้าย ดังภาพ

---

*ก้าวหน้า เป็นลักษณะการก้าวเท้าในการแสดงนาฏศิลป์ไทย ผู้ปฏิบัติต้องก้าวเท้าใดเท้าหนึ่งไปข้างหน้า สมมติให้เป็นเท้าขวา น้ำหนักของผู้แสดงจะต้องอยู่ที่เท้าขวาที่ก้าว กะให้ส้นเท้าที่ก้าวตรงกับปลายเท้าซ้ายที่อยู่ข้างหลัง โดยให้เท้าทั้ง 2 ห่างกันประมาณ 1 คืบ เปิดส้นเท้าหลัง

ภาพแสดงการขึ้นเตียงในจังหวะที่ 1

ผู้แสดงต้องก้าวเท้าขวาเข้าไปใกล้ขอบเตียงในลักษณะก้าวหน้า มือขวาตั้งวงระดับอก ด้านหน้า มือซ้ายจีบคว่ำระดับอกด้านหน้าใกล้ ๆ กับมือที่ตั้งวง กดไหล่และเอียงศีรษะซ้าย

จังหวะที่ 2 ผู้แสดงก้าวเท้าซ้ายขึ้นบนเตียง (หันหลังให้คนดู) พร้อมทั้งเดินมือ* ซ้ายไปจีบหลัง**มือขวาตั้งวงสูง กดไหล่ และเอียงศีรษะด้านขวา พร้อม ๆ กับหมุนตัวไปทางขวามือ ให้ตัวผู้แสดงหันหน้าไปทางผู้ดูและชักเท้าขวาตามขึ้นบนเตียงด้วย ดังภาพ

ภาพแสดงการขึ้นเตียงในจังหวะที่ 2

ผู้แสดงต้องก้าวเท้าซ้ายขึ้นบนเตียง (เป็นกฎระเบียบในการปฏิบัติสำหรับการขึ้นเตียงให้ก้าวขึ้นด้วยเท้าซ้าย) พร้อมทั้งเดินมือซ้ายไปจีบหลัง มือขวาตั้งวงสูง กดไหล่และศีรษะทางขวา พร้อม ๆ กับหมุนตัวไปทางขวามือ ให้ตัวผู้แสดงหันหน้า แล้วจึงชักเท้าขวาตามขึ้นบนเตียง

---

*เดินมือ การเคลื่อนไหวลำแขนและมือของผู้แสดงไป-มา ในการเปลี่ยนท่ามือจากท่าหนึ่งไปยังอีกท่าหนึ่ง

**จีบหลัง เป็นลักษณะการจีบมืออย่างหนึ่ง โดยการส่งแขนไปด้านหลังให้ตึง พร้อมกับจีบหงายหักข้อมือทางด้านหลัง ข้อควรระวัง คือ ไม่ควรให้แขนอยู่ชิดกับตัวหรือไปด้านข้างมากเกินไป

จังหวะที่ 3 ผู้แสดงหันหน้าตรง มือยังคงปฏิบัติเช่นเดียวกับจังหวะที่ 2 แต่นั่งคุกเข่า ถ้าเป็นตัวพระก็จะกันเข่าทั้ง 2 ให้ห่างจากกัน ถ้าเป็นผู้แสดงตัวนางเข่าจะชิดกัน ดังภาพ

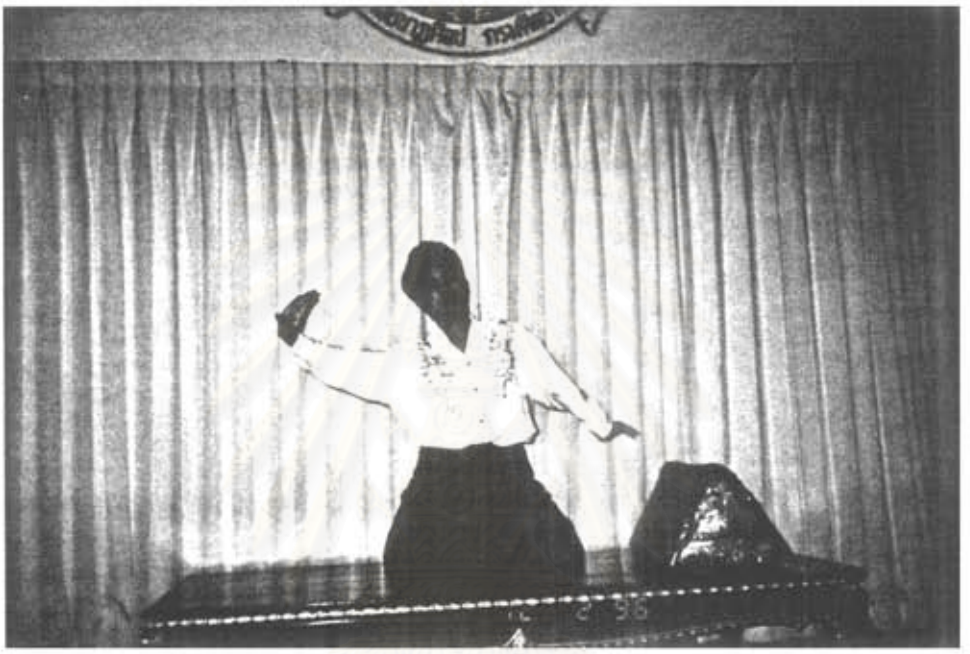

ภาพแสดงการชี้นเตียงในจังหวะที่ 3

ผู้แสดงหันหน้าตรง มือยังคงเหมือนการชี้นเตียงในจังหวะที่ 2 แต่ให้นั่งคุกเข่าก่อน แล้วจึงลงนั่งพับเพียบด้านขวา วางมือไว้บนหน้าขาทั้ง 2 ข้าง

หมายเหตุ 1. ในการชี้นเตียงต้องใช้หลักเกณฑ์เดียวกันทั้งพระและนาง ต่างกันแต่เพียงลักษณะท่าทางอย่างพระและอย่างนางที่มีการกดไหล่ การทรงตัว การกันวงแขนและเหลี่ยมขาต่างกัน

2. หลักเกณฑ์ในการชี้นเตียงสามารถนำไปใช้กับการชี้นราชรถในละครได้ กล่าวคือต้องก้าวชี้นราชรถด้วยเท้าซ้ายเช่นเดียวกับการชี้นเตียง

จังหวะที่ 4 ผู้แสดงจะลงนั่งพับเพียบข้างขวา มือทั้ง 2 วางบนหน้าขาทั้ง 2 ด้าน

2. การลงจากเตียง แบ่งออกเป็น 2 จังหวะปฏิบัติต่อเนื่องกันดังนี้

จังหวะที่ 1 เริ่มด้วยผู้แสดงนั่งพับเพียบข้างขวาอยู่ก่อน แล้วจึงลุกขึ้นเป็นการนั่งคุกเข่า รวมมือทั้ง 2 อยู่ด้านหน้าระดับอก มือซ้ายตั้งวง มือขวาจีบคว่ำเช่นเดียวกับท่ามือในการขึ้นเตียงจังหวะที่ 1 กดไหล่และเอียงศีรษะด้านซ้าย

จังหวะที่ 2 ผู้แสดงก้าวเท้าซ้ายลงจากเตียง* เดินมือซ้ายไปจีบหลัง มือขวาไปตั้งวงสูง เช่นเดียวกับท่ามือในการขึ้นเตียงจังหวะที่ 2 กดไหล่และเอียงศีรษะด้านขวา จากนั้นจึงยกเท้าขวาตามลงมาวางไว้ข้างหลังเท้าซ้ายที่ก้าวลงมาก่อน

---

*ในการลงจากเตียงด้วยเท้าซ้ายที่ถือเป็นกฎในการปฏิบัติในการแสดงนาฏศิลป์ไทยนี้ มีข้อยกเว้นบางกรณี ได้แก่ ในการราลงสรงสุหร่าย บท พระอุณรุทธลงสรงก่อนจะไปพบนางอุษาในบทเมื่อพระอุณรุทธทรงพระสุคนธ์แล้ว จะต้องใส่สนับเพลาซึ่งมีเกณฑ์ว่าต้องใส่โดยยกเท้าซ้ายก่อน ดังนั้นในการแสดงช่วงทรงพระสุคนธ์ พระอุณรุทธอยู่บนเตียงนั่งคุกเข่าทำบท เมื่อบทต่อไปเป็นการใส่สนับเพลา จึงต้องลงจากเตียงด้วยเท้าขวาเพื่อจะยกเท้าซ้ายในท่าใส่สนับเพลา (สัมภาษณ์ นายอุดม อังศุธร)

ภาพแสดงการลงจากเตียงในขณะแสดง

ผู้แสดงเริ่มจากการนั่งพับเพียบข้างขวา ถ้าเป็นผู้ฝึกหัดใหม่จะต้องเริ่มจากการนั่งคุกเข่า แล้วจึงก้าวเท้าซ้ายลงจากเตียง แต่ถ้าเป็นผู้ที่ผ่านการรำมาแล้วอย่างเชี่ยวชาญ จะเริ่มด้วยการขยับตัวลุกขึ้นก้าวเท้าซ้ายลงจากเตียง พร้อมทั้งปฏิบัติท่ามือตามภาพการแสดงการขึ้นเตียงในจังหวะที่ 1 และ 2 แล้วจึงวางเท้าขวาตามลงมา เพื่อจะทำท่าเดินหรือรำตามเพลงที่ปรากฏในบทละครตอนนั้น ๆ

การขึ้นและลงเตียง ถือเป็นจารีตอย่างหนึ่งของการแสดงละคร เนื่องจากมีกฎเกณฑ์บังคับว่า ต้องขึ้นเตียงด้วยเท้าซ้ายและลงเตียงด้วยเท้าซ้ายก่อนเช่นเดียวกัน และเพื่อป้องกันมิให้ผู้ปฏิบัติทำผิดกฎเกณฑ์นี้ ทางวิทยาลัยนาฏศิลป์ได้บรรจุวิธีการขึ้นและลงเตียงไว้ในหลักสูตรนาฏศิลป์ชั้นปีที่ 1 ด้วย

ในการขึ้นเตียงด้วยเท้าซ้ายนี้ น่าจะมีเหตุผลมาจาก

1. เกณฑ์ของการแสดงบังคับให้ผู้แสดงนั่งพับเพียบข้างขวา ดังนั้น ถ้าผู้แสดงขึ้นเตียงด้วยขาซ้ายแล้วหมุนตัวลงนั่ง ผู้แสดงจะสามารถนั่งพับเพียบข้างขวาได้ถนัด

2. การวางหมอนขวาน มีเกณฑ์ให้วางไว้ที่เตียงด้านซ้ายมือ ถ้าผู้แสดงขึ้นเตียงด้วยเท้าขวาแล้วหมุนตัว จะทำให้ผู้แสดงนั่งห่างหมอนขวานออกไป ทำให้การทำบทหรือวางมือบนหมอนไม่ถนัด ตรงข้าม ถ้าก้าวซ้ายขึ้นเตียงแล้วหมุนตัวลงนั่งจะทำให้ตัวผู้แสดงอยู่ชิดหมอนพอดี สามารถทำบทได้สะดวก

3. ส่วนของท่ามือในการขึ้นเตียงก็มีส่วนทำให้ต้องขึ้นเตียงด้วยเท้าซ้าย เนื่องจากหลักความสมดุลของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายในท่านาฏศิลป์ไทย เมื่อทำท่าขึ้นเตียง ลักษณะของมือจะอยู่ในท่ารวมมืออยู่ด้านหน้าห่างจากตัวผู้แสดงพอสมควร มือซ้ายตั้งวง มือขวาจีบคว่ำ และเมื่อเดินมือซ้ายไปจีบหลัง มือขวาไปตั้งวงสูง ถ้าให้ก้าวเท้าขวาขึ้นเตียงจะเสียความสมดุลของร่างกาย เพราะทุกส่วนจะมีน้ำหนักไปทางขวามือ ทำให้การทรงตัวไม่ดี และหมุนตัวกลับมาด้านหน้าไม่ถนัดอีกด้วย

ส่วนการลงจากเตียงด้วยเท้าซ้าย น่าจะมาจากเหตุผลในการเดินในท่าละคร นิยมให้เริ่มออกเดินด้วยเท้าซ้ายก่อน ดังนั้นเมื่อลงจากเตียงด้วยเท้าซ้าย และยกเท้าขวาตามลงมา ตัวละครจะถ่ายน้ำหนักตัวมาที่เท้าขวาที่วางลงข้างหลัง พร้อมทั้งก้าวเท้าซ้ายไปข้างหน้าในท่าเดิน

อนึ่ง หลักเกณฑ์การขึ้นและลงเตียงด้วยเท้าซ้าย สามารถนำมาใช้เป็นหลักเกณฑ์เดียวกันกับการขึ้นราชรถ หรือการขึ้นไปนั่ง หรือนอนในที่ต่าง ๆ ด้วย

2. หมอนขวาน เป็นเพียงอุปกรณ์ฉากที่ช่วยส่งเสริมฐานะของตัวละครในฉากห้องพระโรง ฉากพลับพลา ฉากตำหนักหรือปราสาท และฉากห้องบรรทม ใช้คู่กับเตียงใหญ่ เมื่อใช้เป็นพระราชอาสน์หรือแท่นบรรทม มีวัตถุประสงค์ในการใช้เพื่อ

1.2.1 เป็นเครื่องประกอบอิสริยยศของกษัตริย์ในละครใช้ร่วมกับเตียงและเครื่องราชูปโภคในละคร

1.2.2 เป็นอุปกรณ์การแสดง เมื่อตัวละครนั่งพักหรือทำบทในท่าเท้าแขนบนหมอนแบบใช้ความคิดหรือนั่งพักผ่อน เป็นต้น

1.2.3 เป็นอุปกรณ์การแสดง เมื่อตัวละครทำบทนอน โดยใช้หมอนขวานแทนหมอนหนุนนอน ด้วยการนอนแบบเท้าแขนกับสันหมอน หรือนอนโดยใช้สันหมอนหนุนรักแร้ และใช้มือประคองศีรษะกับเครื่องสวมศีรษะไม่ให้ตกลงมา

ในบางกรณี (ส่วนใหญ่จะปรากฏในละครนอกหรือละครพันทาง) เช่น กษัตริย์กำลังรถรธหรือกำลังอยู่ในอาการคลุ้มคลั่ง อาจใช้หมอนขวานปาไปที่ทหารหรือเสนาในบทก็เป็นได้

การจัดวาง

หมอนขวานหรือหมอนสามเหลี่ยมจะวางไว้บนเตียงใหญ่ด้านซ้ายมือเสมอ ทั้งนี้เพื่อให้ตัวละครหนุนหรือเท้าแขนด้วยแขนข้างซ้าย เพื่อให้มือข้างขวาทำบทต่อไปด้วย

หมอนขวานหรือหมอนสามเหลี่ยม แม้จะดูเสมือนว่าไม่มีความสำคัญต่อการแสดงและการทำบทในละครมากเท่าใดนักก็ตาม แต่ในการแสดงละครโดยเฉพาะการแสดงของกรมศิลปากรก็จะขาดหมอนขวานหรือหมอนสามเหลี่ยม ในฉากห้องพระโรง ฉากพลับพลา ฉากตำหนักหรือปราสาท และฉากห้องบรรทม ไม่ได้เช่นเดียวกัน เนื่องจากถือว่าหมอนขวานนี้เป็นเครื่องประกอบอิสริยยศและเป็นราชูปโภคอย่างหนึ่งสำหรับกษัตริย์ด้วย

3. เครื่องราชูปโภค ถือเป็นอุปกรณ์ฉากที่ใช้ประกอบในฉากห้องพระโรง ฉากพลับพลา ฉากตำหนักหรือปราสาท และฉากห้องบรรทม เช่นเดียวกับหมอนสามเหลี่ยมหรือหมอนขวานใช้คู่กับเตียงใหญ่ เมื่อใช้เป็นพระราชอาสน์หรือแท่นบรรทม เครื่องราชูปโภคในละคร

มักไม่ค่อยมีส่วนเกี่ยวข้องกับการแสดงหรือตัวละครต้องหยิบจับมาใช้ประกอบการแสดงมากนัก เพียงนำมาจัดตั้งไว้ให้มองดูเอ่ออ่าอย่างที่ประทับของพระมหากษัตริย์ตามความเป็นจริงเท่านั้น และให้มองเห็นถึงความแตกต่างในสิ่งของที่นำมาใช้ประกอบระหว่างผู้แสดงที่รับบทเป็นทหาร เสนา หรือสามัญชนกับผู้แสดงที่รับบทเป็นกษัตริย์

การจัดวาง

เครื่องราชูปโภคตามบทที่ 3 มี 5 ชุด คือ เครื่องราชูปโภคชุดที่ 1 เครื่องราชูปโภคชุดที่ 2 ชุดพานพระขันหมาก ชุดเครื่องทรงพระสำอางค์ และชุดเครื่องโภชนาหาร มีการจัดวางคล้ายคลึงกัน ยกเว้นเครื่องโภชนาหารมักจะมีนางกำนัลหรือมหาดเล็กเชิญเครื่องออกมาถวายในบท แตกต่างจากชุดราชูปโภคอื่น ๆ ที่มีลักษณะการจัดวางดังนี้

- เครื่องราชูปโภคชุดที่ 1 จะวางไว้บนโต๊ะเตียงช้างเตียงใหญ่ด้านซ้ายมือเสมอ เครื่องราชูปโภคชุดนี้จะใช้บ่อยครั้งที่สุด กล่าวคือ ถ้าในบทกำหนดให้มีเครื่องราชูปโภคตั้งอยู่หรือระบุชื่อฉากไว้ ก็จะใช้เครื่องราชูปโภคชุดนี้ก่อน ถือเป็นชุดเครื่องราชูปโภคที่สำคัญ

- เครื่องราชูปโภคชุดที่ 2 จะวางไว้บนโต๊ะเตียงช้างเตียงใหญ่ด้านขวามือ เครื่องราชูปโภคชุดนี้จะใช้น้อยครั้ง และมักใช้คู่กับเครื่องราชูปโภคชุดที่ 1 เสมอ ไม่ใช้เดี่ยว ๆ กล่าวคือ เมื่อบทระบุให้ตั้งเครื่องราชูปโภคทั้ง 2 ข้าง หรือผู้กำกับเวทีเห็นสมควรว่าควรตั้งเครื่องราชูปโภคทั้ง 2 ด้าน เพื่อให้แลดูโอ่โถงเป็นสง่า มีเครื่องประกอบฉากมากชิ้นแสดงถึงฐานะของกษัตริย์ผู้นั้น ก็จะใช้เครื่องราชูปโภคชุดที่ 2 ร่วมกับชุดที่ 1

- พานพระขันหมาก จะจัดวางไว้บนโต๊ะเตียงช้างเตียงใหญ่ด้านขวาหรือซ้ายของเตียงช้างใดช้างหนึ่งหรือทั้ง 2 ช้างก็ได้ แล้วแต่บทละครจะระบุหรือดูว่าตัวละครด้านขวาหรือซ้ายเป็นผู้ใช้ กล่าวคือ ถ้าบทละครระบุให้มีพานพระขันหมากเพราะตัวละครมีบทต้องหยิบหมากมาเสวย ก็จะต้องใช้พานพระขันหมาก ซึ่งต้องพิจารณาดูว่าตัวละครฝ่ายพระเป็นผู้หยิบ หรือตัวละครฝ่ายนางเป็นผู้หยิบ ถ้าตัวละครฝ่ายพระเป็นผู้หยิบก็จะต้องตั้งบนโต๊ะเตียงด้านซ้ายมือของเตียง หรือถ้าตัวละครฝ่ายนางเป็นผู้หยิบก็จะต้องตั้งบนโต๊ะเตียงด้านขวามือของเตียง และถ้าตัวละครทั้ง 2 ฝ่ายต้องหยิบทั้งคู่ ก็จะต้องตั้งพานพระขันหมากทั้ง 2 ด้าน ทั้งนี้เพื่อให้ไม่มีการหยิบข้ามตัวผู้แสดงอีกฝ่ายหนึ่งขณะแสดง สะดวกในการทำบท และไม่บังซึ่งกันและกันขณะแสดงบนเวที

- เครื่องทรงพระสำอางค์ จะใช้เมื่อตัวละครแต่งตัวมีบททรงพระสุคนธ์ก็จะใช้เครื่องราชูปโภคชุดเครื่องทรงพระสำอางค์ประกอบการแสดง สามารถใช้เครื่องราชูปโภคนี้ได้ 2 วิธีคือ

1. จัดวางไว้บนโต๊ะเตี้ยงช้างเตียงใหญ่ด้านซ้ายมือ โดยให้คันฉ่อง (กระจก) อยู่ด้านใน และให้พานเครื่องพระสุคนธ์อยู่ด้านนอกเพื่อให้ตัวละครหยิบใช้ได้โดยสะดวก

2. มีมหาดเล็กนั่งเชิญเครื่องถวายแก่ผู้แสดงเป็นกษัตริย์ที่กำลังทำบท ในขณะนั้น เมื่อถึงบทจะทรงพระสุคนธ์ มหาดเล็กก็จะยื่นถวายในบทเป็นระยะ ๆ

- เครื่องโภชนาหาร จะใช้เมื่อมีบทระบุว่าเป็นการเลี้ยงอาหารในเรื่อง ดังนั้นเมื่อถึงบท ตัวละครที่เป็นนางกำนัลหรือมหาดเล็กจะเป็นผู้เชิญเครื่องออกไปถวาย โดยวางตรงหน้าของผู้ที่จะทำบทเสวยหรือกินอาหารในเหตุการณ์นั้น ๆ

การจัดวางเครื่องเครื่องราชูปโภคในละคร จะเห็นได้ว่าสามารถจัดวางไว้ทั้งด้านซ้ายและขวาของเตียงโดยวางไว้บนโต๊ะเตียง ทั้งนี้น่าจะได้เลียนแบบการทอดเครื่องราชูปโภคสำหรับกษัตริย์ในขณะประทับบนพระราชอาสน์ ดังจะได้พบเห็นในภาพกษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรื่อยมา พบว่า เมื่อพระมหากษัตริย์ไทยประทับนั่งบนพระราชอาสน์ในพระราชพิธีใด ๆ ก็ตาม ทางด้านซ้ายและขวาของพระองค์ท่านจะวางโต๊ะเตียงทอดเครื่องราชูปโภคไว้ เพื่อแสดงถึงพระอิสริยยศและเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกสบายแด่พระองค์ท่านไว้ด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องราชภูษิตาภรณ์ ทรงถือพระแสงขรรค์ชัยศรี ทรงฉายเมื่อประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก พ.ศ.2411 (ภาพจากหนังสือพระราชพิธีบรมราชาภิเษก โดย ผัฏฐภัทร จันทวิช)

บนโต๊ะเคียงด้านซ้ายมือของพระราชอาสน์ ทอดเครื่องราชูปโภคสำรับใหญ่ ได้แก่ พาน พระขันหมาก มณฑปรัตนกรัน และพระสุพรรณศรี (กระโถนเล็ก) ส่วนพระสุพรรณราช (กระโถนใหญ่) วางไว้ที่พื้นหน้าโต๊ะเคียงด้านขวามือ

แบบอย่างการทอดเครื่องราชูปโภคสำหรับพระมหากษัตริย์ไทย น่าจะเป็นแบบสำหรับการจัดวางเครื่องราชูปโภคในละคร กล่าวคือ โต๊ะเคียงทอดเครื่องราชูปโภคจะอยู่ด้านซ้ายมือของพระราชอาสน์เช่นเดียวกับโต๊ะเคียงวางเครื่องราชูปโภคในละคร และปฏิบัติสืบต่อมาเป็นจารีตสำหรับการแสดงละครสืบมาจนทุกวันนี้

ดังนั้นในละครเมื่อกล่าวถึงเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ จึงได้เลียนแบบเครื่องประกอบอิสริยยศ รวมทั้งวิธีการจัดตั้งและวางไว้อย่างที่ได้จัดทำในราชสำนักด้วย เพียงแต่ไม่ได้เน้นถึงความเหมือนหรือใกล้เคียงของจริง หากมีเหตุผลเพียงเพื่อให้มีเครื่องประกอบอิสริยยศ เช่น กษัตริย์ไทยในอดีตเท่านั้น

วิธีการเชิญพาน

ในการแสดงละครที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ไทย การเชิญพานเครื่องราชูปโภคหรือพานใส่สิ่งของใด ๆ เพื่อถวายแด่กษัตริย์ในละคร ก็จะมีระเบียบวิธีใช้เป็นแบบแผนโดยมีวิธีการถือหรือการเชิญพานดังนี้

- ในการเชิญพานตามเสด็จ ถ้าตัวนางเป็นผู้เชิญจะถือพานด้วยมือ 2 มือประคองแล้วเบี่ยงไปทางด้านขวามือชูขึ้นระดับศีรษะ ทั้งนี้เพื่อมิให้บังหน้าผู้แสดง แต่ถ้าเป็นมหาดเล็กอัญเชิญพานพระราชสาสน์หรือพานอื่น ๆ เดินเข้ามาในฉาก ก็จะถือพานด้วยมือ 2 มือประคองเช่นเดียวกัน แต่ยกไว้ในระดับอกเท่านั้น ดังภาพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงวิธีการเชิญพาน

ในการเชิญพาน ผู้แสดงจะต้องใช้ 2 มือประคองที่พาน ถ้าเป็นการเดินเชิญพาน ต้องถือพานไว้ด้านขวา เพื่อให้ผู้แสดงหันหน้าออกไปหาผู้ชมดังในภาพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

– ในการเชิญพานถวายหน้าที่ประทับ ทั้งตัวนางหรือตัวพระก็จะถือพานโดยใช้ 2 มือประคอง นั่งคุกเข่าอยู่บนพื้นเวทีหน้าที่ประทับด้านขวามือของกษัตริย์ แล้วชูพานขึ้นด้วยมือ 2 มือ เบี่ยงไปทางซ้ายมือของผู้แสดง ทั้งนี้เพื่อให้ไม่บังหน้าผู้แสดงและผู้แสดงที่เป็นกษัตริย์สามารถหยิบสิ่งของบนพานนั้นด้วยมือขวาได้

ก่อนจะเข้าไปถวายสิ่งของ ผู้แสดงต้องคลานเข้าไปยังที่ประทับอย่างน้อย 3 ครั้งก่อน แล้วจึงถวายโดยการเชิญพานขึ้นดังกล่าว และเมื่อถวายเสร็จต้องถวายบังคม 1 ครั้ง ก่อนจะคลานออกจากที่ประทับ จึงจะถือว่าเสร็จการถวายเรียบร้อย

4. พัดใบกและแส้

พัดใบกและแส้ เป็นอุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่ที่มีการเคลื่อนไหวเล็กน้อยระหว่างการแสดง พัดใบกและแส้จัดอยู่ในฉากห้องพระโรง ฉากพลับพลา ฉากตำหนักและปราสาท และฉากห้องบรรทม เช่นเดียวกับอุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่อื่น ๆ พัดใบกและแส้มีวิธีใช้ดังนี้

1.4.1 ใช้พัดใบกและแส้ในฉากเดียวกัน โดยให้ผู้ใช้พัดใบกนั่งอยู่ด้านขวาของเตียง ผู้ใช้แส้อยู่ด้านซ้ายของเตียง

1.4.2 ใช้พัดใบกทั้ง 2 ข้าง กล่าวคือ ผู้แสดงที่นั่งถวายงานอยู่ทั้ง 2 ด้านของเตียงใช้พัดทั้งคู่

1.4.3 ใช้พัดใบกเพียง 1 ข้าง กล่าวคือ ผู้แสดงนั่งถวายงานโดยใช้พัดเพียงอย่างเดียว นั่งด้านขวามือ ส่วนด้านซ้ายมือไม่มีผู้ถือพัดหรือแส้

ในการแสดง นางเฉลย ศุขะวณิช กล่าวว่า "ไม่นิยมใช้แส้อย่างเดียวในการอยู่งาน มีแต่ใช้พัดอย่างเดียวในการอยู่งาน ถ้าจะใช้แส้ต้องใช้ร่วมกันกับพัด โดยให้พัดอยู่ขวาและแส้อยู่ซ้ายมือของนาย"

วิธีถือ

การจับพัดใบกและแส้ มีวิธีจับ 2 แบบคือ

1. กำด้ามพัดหรือแส้ด้วยนิ้วทั้ง 4 ส่วนนิ้วหัวแม่มือยันด้ามพัดไว้ หักข้อมือขึ้น ใช้เมื่อใบกพัดหรือแส้ให้ออกจากตัวนายที่นั่งบนเตียง ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการจับพัดใบกในละคร แบบที่ 1

เนื่องจากพัดใบกในละครเป็นพัดใบกขนาดเล็กสำหรับใช้พัด แต่ถูกนำมาใช้พัดให้แก่เจ้านายขณะประทับบนราชอาสน์แบบพัดใบกขนาดกลาง ดังนั้นผู้แสดงจะจับที่ด้ามด้วยวิธีกำด้ามพัดด้วยนิ้วทั้ง 4 ส่วนนิ้วหัจแม่มือยันด้ามพัดไว้ดังรูป เพื่อบังคับทิศทางของพัดได้ตามต้องการ เมื่อผู้แสดงกำด้ามพัดเช่นนี้ ให้ปลายพัดหันออกจากตัวของผู้แสดง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. กำด้ามพัดหรือแส้ด้วยนิ้วทั้ง 4 ส่วนนิ้วหัวแม่มือยันด้ามพันไว้เช่นเดียวกับแบบที่ 1 หักข้อมือเข้าหาลำแขน ใช้เมื่อโบกพัดหรือแส้ให้เข้าหาตัวนายที่นั่งบนเตียง ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการจับพัดโบกในละคร แบบที่ 2

ลักษณะการจับและถืออยู่ในลักษณะเดียวกับแบบที่ 1 แต่หักข้อมือเข้าหาลำแขน เพื่อพลิกพัดเข้าหาตัวผู้แสดง

ในการพัดถวายกษัตริย์เมื่อเวลาอยู่งาน จะใช้วิธีการจับพัดโบกแบบที่ 1 และ 2 สลับกันไปมาตามจังหวะของดนตรีที่บรรเลงหรือขับร้องในขณะนั้น พัดจะมีลักษณะการโบกไปมาในขณะใช้งาน

หมายเหตุ วิธีการจับพัดโบกในละคร จะเป็นวิธีเดียวกับการจับแส้เพื่อใช้อยู่ถวาย พระมหากษัตริย์ในละครด้วย

วิธีการปฏิบัติเมื่อนางกำนัลหรือมหาดเล็กจะอยู่งานพัดหรือแส้

ในฉากท้องพระโรง ฉากพลับพลา ฉากตำหนักหรือปราสาท และฉากห้องบรรทม ที่ถูกระบุไว้ในบทละครว่าให้มีนางกำนัลหรือมหาดเล็กอยู่งานพัดหรือแส้ถวายพระมหากษัตริย์ในเรื่อง ต้องปฏิบัติดังนี้

1. พัดหรือแส้วางไว้ที่พื้นตรงมุมด้านหน้าของเตียงหรือวางบนแท่นยกระดับเตียงทั้ง 2 ข้าง

2. นางกำนัลหรือมหาดเล็กนั่งคุกเข่าถวายบังคม 1 ครั้ง

3. นางกำนัลหรือมหาดเล็กนั่งพับเพียบ โดยให้เท้าของนางกำนัลหรือมหาดเล็กห่างออกจากเตียงหรือที่ประทับ หมายถึง ผู้แสดงด้านขวานั่งพับเพียงด้านขวา ผู้แสดงด้านซ้ายนั่งพับเพียบด้านซ้าย แล้วจึงหยิบพัดหรือแส้ด้วยวิธีที่ 1 และ 2 สลับกันไป-มาตามจังหวะของเพลงร้อง และทำนองเพลงที่ขับร้องหรือบรรเลงในขณะนั้น หมายถึง ถ้าจังหวะของเพลงร้องและทำนองเร็ว จังหวะของการโบกพัดและแส้ก็จะเร็ว ถ้าจังหวะช้าการโบกพัดและแส้ก็จะช้าตามไปด้วย

การถือพัดและแส้ในขณะอยู่งาน โดยให้นางกำนัลหรือมหาดเล็กเป็นผู้ถวายงานต่อกษัตริย์ในเรื่องนั้น จะมีวิธีการนั่งถวายงานต่างกัน ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบที่ 1 นางกำนัลเป็นผู้ถวายงาน ดังภาพ

ภาพแสดงการถือพัดและแส้ขณะอยู่งาน แบบที่ 1

ในภาพเป็นการถือพัดและแส้โดยนางกำนัล พัดจะอยู่ด้านขวาของนาย ส่วนแส้จะอยู่ด้านซ้ายของนาย ผู้แสดงจะนั่งพับเพียบเอาเท้าออกจากที่ประทับ หมายความว่า นางกำนัลถือพัดที่อยู่ด้านขวาจะนั่งพับเพียบด้านขวา ส่วนนางกำนัลที่ถือแส้อยู่ด้านซ้ายจะนั่งพับเพียบด้านซ้าย มือซ้ายของนางกำนัลทั้ง 2 จะวางบนหน้าขาข้างซ้าย ส่วนมือขวาจะจับพัดและแส้ตามแบบการจับพัดโบกในละคร แบบที่ 1

ถ้าเป็นการแสดง นางกำนัลจะเคลื่อนไหวพัดและแส้โบกไป-มาตามจังหวะเพลงที่กำลังขับร้องหรือดำเนินทำนองขณะนั้น โดยการใช้วิธีการจับพัดโบกแบบที่ 1 และแบบที่ 2 สลับกัน และจะโบกพัดและแส้ไปตั้งแต่เริ่มการแสดงในฉากจนจบฉากนั้น นอกจากจะมีคำสั่งจากนายให้ไปที่อื่นตามบท

แบบที่ 2 มหาดเล็กหรือกิดาหยันเป็นผู้ถวายงาน ดังภาพ

ภาพแสดงการถือพัดและแส้ขณะอยู่งาน แบบที่ 2

ในภาพเป็นการถือพัดและแส้อยู่งาน โดยกิดาหยัน (มหาดเล็ก) พัดจะอยู่ด้านขวาและแส้จะอยู่ด้านซ้ายของนายเช่นเดียวกัน กิดาหยันที่ถือพัดถือด้วยมือขวา แต่กิดาหยันที่ถือแส้ถือด้วยมือซ้าย ผู้แสดงเป็นกิดาหยันจะนั่งพับเพียบเอาเท้าออกจากที่ประทับ อยู่ในลักษณะหมอนกราน ตามบทละครที่ระบุไว้ในตอนสังคามาระตาแต่งถ้า เหตุการณ์หลังการแต่งถ้า สังคามาระตากลับมาพักผ่อนที่พลับพลาในบทระบุว่า

"กิดาหยันหมอบกรานอยู่งานพัด พระบรรทมโสมนัสอยู่ในที่"

ส่วนการจับพัด ผู้แสดงจับพัดและแส้ตามแบบการจับพัดโบกในละครแบบที่ 1 ซึ่งจะต้องเคลื่อนไหวเป็นแบบที่ 2 ต่อไปในขณะแสดง และต้องอยู่งานตั้งแต่นายขึ้นนั่งหรือนอนบนเตียงจนกระทั่งจบฉากหรือมีคำสั่งจากนายเป็นอย่างอื่น

สรุป

จากการศึกษาเรื่อง การใช้อุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่ในการแสดงละครเรื่องอิเหนา พบว่า เตียง เครื่องราชูปโภค และหมอนสามเหลี่ยมหรือหมอนขวาน เป็นอุปกรณ์ที่ต้องใช้ร่วมกันในสถานที่เดียวกัน และต้องนำมาจัดวางไว้ในฉากท้องพระโรง ฉากพลับพลา ฉากตำหนักหรือปราสาท และฉากห้องบรรทม ซึ่งเป็นฉากเกี่ยวกับกษัตริย์ในละคร ส่วนพัดและแส้มีที่ใช้น้อยกว่ามาก อุปกรณ์เหล่านี้จะมีระเบียบวิธีใช้ที่มีลักษณะแยกตามชนิดอุปกรณ์ต่าง ๆ ดังนี้

1. เตียง นับเป็นอุปกรณ์สำคัญสำหรับประกอบการแสดงละครรำของไทย โดยเฉพาะการแสดงก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 เตียงจะเป็นอุปกรณ์แสดงสัญลักษณ์สื่อให้ผู้ชมเข้าใจความหมายของการแสดงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ตั้งแต่ใช้เป็นที่ประทับของกษัตริย์ในเรื่อง เป็นแท่นบรรทม เป็นม้านั่งในสวน แทนการเหาะอยู่บนท้องฟ้าหรือเป็นภูเขา ต่อมาเมื่อการแสดงละครตกอยู่ในความดูแลของกรมศิลปากรและสร้างโรงละครแห่งชาติขึ้นมาแล้วนั้น เตียงมีบทบาทน้อยลง เพียงเป็นแท่นที่ประทับหรือเป็นแท่นบรรทมสำหรับกษัตริย์และพระราชวงศ์เท่านั้น

เตียงสำหรับใช้ประกอบการแสดงมี 2 ขนาด คือ เตียงใหญ่และเตียงเล็กมีการจัดวางเพื่อการนำไปใช้ในโอกาสต่างกันตามเนื้อเรื่องละคร ดังนี้

- ถ้ากษัตริย์ออกว่าราชการหรือรับแขกเมือง ด้วยการนั่งคนเดียวหรือ 2 คน ให้ใช้เตียงใหญ่วางที่จุดศูนย์กลางส่วนหลังของเวที

- ถ้ามีแขกเมืองที่มีฐานะเทียบเท่ากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ ให้ใช้เตียงเล็กเสริมทางมุมขวาและซ้ายของเตียงใหญ่ โดยกำหนดว่าตัวละครที่มีบทสำคัญในเหตุการณ์นั้น หรือมีความสำคัญในด้านตำแหน่งสูงกว่าให้นั่งที่เตียงเล็กด้านขวา ส่วนตัวละครที่สำคัญเป็นรองให้นั่งที่เตียงเล็กด้านซ้าย โดยจะใช้เตียงเล็ก 1 ตัว หรือ 2 ตัวแล้วแต่จำนวนของตัวละครที่จะออกแสดงร่วมในฉากนั้น ๆ

ในด้านการใช้เตียง ตัวละครสามารถใช้เตียงได้ 3 วิธีคือ

ก. การนั่งบนเตียง สามารถนั่งบนเตียงตั้งแต่ 1-4 คน โดยการนั่งพับเพียบข้างขวา (ถ้าเป็นการแสดงละครรำประเภทอื่น อาจนั่งในลักษณะอื่นได้อีก)

ข. การนอน สามารถนอนบนเตียงตั้งแต่ 1-2 คน โดยการนั่งเหยียดขาทอดไปทางขวามือ ให้เท้าทั้งสองข้อนเหลื่อมกัน ใช้หมอนสามเหลี่ยมรองใต้รักแร้หรือเท้าแขนตามแนวของสันหมอนอย่างใดอย่างหนึ่ง

ค. การยืน สามารถขึ้นไปยืนทำบทบาทในการขึ้นม้า ช้าง และสั่งกองทัพให้เคลื่อนที่ไปยังจุดหมายตามเนื้อเรื่องละคร

สำหรับการขึ้นหรือลงจากเตียงของตัวละครต่อหน้าผู้ชม ทางนาฏศิลป์ไทยได้กำหนดเป็นหลักเกณฑ์ในเรื่องของท่ารำและขาที่จะก้าวขึ้นบนเตียง ด้วยการใช้เท้าซ้ายก้าวขึ้นและลงเตียงเท่านั้น และท่ารำกับเท้าที่ใช้ในการขึ้นเตียงและลงจากเตียงนี้สามารถนำไปใช้กับการขึ้นและลงจากราชรถด้วย

2. หมอนขวาน เป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดงที่ต้องวางไว้ด้านซ้ายของเตียงเสมอ เพื่อให้ตัวละครใช้เท้าแขนในการทำบทและการนอนของตัวละคร มี 2 แบบคือ หมอนขวานแบบหน้าปักและหมอนขวานหน้าเรียบ

3. เครื่องราชูปโภคมีทั้งหมด 5 ชุด จัดเป็นอุปกรณ์ที่ใช้บ่อยในการจัดวางประกอบฉากสำหรับพระมหากษัตริย์ในละครเพียง 2 ชุด ส่วนอีก 3 ชุดจัดเป็นอุปกรณ์เบ็ดเตล็ดเนื่องจากมีที่ใช้น้อย บางชนิดใช้เพียงครั้งเดียว

อุปกรณ์ประเภทเครื่องราชูปโภคสำหรับกษัตริย์ในละคร 2 ชุดจะจัดวางไว้บนโต๊ะเตียงช้างเตียงใหญ่ด้านซ้ายและขวามือ โดยใช้เครื่องราชูปโภคชุดที่ 1 วางด้านซ้ายและชุดที่ 2 วางด้านขวา โดยมีแบบปฏิบัติสืบมาว่า ถ้าในการแสดงตอนใดมีฉากประเภทท้องพระโรงพลับพลาตำหนักหรือปราสาท ห้องบรรทม มากกว่า 1 ครั้ง ให้ผู้กำกับเวทีพิจารณาดูว่าฉากเหล่านั้นฉากใดจำเป็นต้องจัดให้ดูโอ่โถงและตระการตากว่าฉากอื่น ๆ ในตอนเดียวกัน ให้วางโต๊ะเตียงไว้ที่เตียงทั้ง 2 ด้าน และใช้เครื่องราชูปโภคทั้ง 2 ชุด ส่วนฉากที่มีความโอ่โถงน้อยกว่าให้วางโต๊ะเตียวด้านซ้ายมือและใช้เครื่องราชูปโภคชุดที่ 1 เท่านั้น

4. พัดโบกและแส้ เป็นอุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่ที่มีการเคลื่อนไหวเล็กน้อยในขณะทำการแสดง พัดโบกและแส้สามารถนำมาใช้ในฉากเดียวกันได้ โดยให้นางกำนัลหรือมหาดเล็ก 2 คน ถือพัดอยู่ด้านขวาของเตียง และถือแส้อยู่ด้านซ้ายของเตียงโบกไป-มาตามจังหวะของทำนองเพลงที่บรรเลงในขณะนั้น

วิธีปฏิบัติสำหรับนางกำนัลและมหาดเล็ก ผู้ถือพัดและแส่ ก่อนจะหยิบพัดและแส่ขึ้นมาถวายงานต่อกษัตริย์ที่ประทับบนเตียง ต้องถวายบังคมก่อน 1 ครั้งเสมอ แล้วจึงถวายงานได้

ในการแสดงบางครั้งอาจใช้พัดถวายงานอยู่ด้านขวาของเตียงเพียงชิ้นเดียวโดยไม่มีแส่ หรือบางครั้งอาจใช้พัดถวายงานทั้ง 2 ข้างของเตียงก็ได้ แต่จะไม่นิยมถวายงานด้วยแส่เพียงอย่างเดียว

อุปกรณ์ประเภทตั้งอยู่กับที่ทั้งหมดนี้ เป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับตัวละครที่มีฐานะเป็นกษัตริย์หรือพระราชวงศ์เท่านั้น ซึ่งยังมีผลต่อการแบ่งระดับฐานะของตัวละครให้ผู้ชมสามารถรับรู้ได้เอง โดยไม่ต้องบรรยาย และแม้ว่าอุปกรณ์เหล่านี้ตัวละครจะไม่ได้จับต้องหรือถือเพื่อใช้ประกอบการแสดงก็ตาม แต่ก็นับว่าอุปกรณ์เหล่านี้มีความสำคัญ ซึ่งการแสดงละครที่สมบูรณ์จะขาดเสียมิได้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย